

М. Е. Оспанбаева А.З.Абусева*, Ю. В. Бегишева

магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

Корреспондент авторы: 04022002@mail.ru

ҚАЗАҚ БИІНІҢ БЕЙНЕЛІК-ПЛАСТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ТАЛДАУДАҒЫ ӨНЕРТАНУЛЫҚ ТӘСІЛДЕМЕЛЕРІ

Түйін

Автор өз зерттеулерін ұлттық хореографиялық мәдениеттің бірегей құбылысы ретінде қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымын талдаудың өнертанулық тәсілдемелеріне көңіл бөлді. Зерттеудің мақсаты – дәстүрлі және сахналық қазақ биінің көркемдік-бейнелі мазмұны мен мәнерлі құралдарын анықтауға мүмкіндік беретін әдістемелік негіздері мен аналитикалық құралдарын ашу. Зерттеуде салыстырмалы аналитикалық, құрылымдық семиотикалық және герменевтикалық әдістер қолданылды, бұл белгілер мен нышандар жүйесі ретінде пластикалық түрін жан-жақты тексеруді қамтамасыз етті. Автор қазақ халқының дүниетанымы мен рухани құндылықтарын бейнелейтін би бейнелеу жүйесінің элементтері ретінде қимыл-қозғалыс, ырғақ, композиция, мимиканың өзара байланысын талдаған. Этнопластика мен сахналық стильденудің арақатынасына, сондай-ақ, мәдени түрленімдерінің көркем бейнелеуді заманауи түсінуге ықпалына ерекше назар аударылды. Зерттеу нәтижелері қазақ биінің эстетикалық түрі архетиптік мағыналармен және этникалық жадымен үйлесетін көп қабатты өнер түрі екенін көрсетті. Зерттеу мақаласының қорытындылары жаһандық мәдени үдерістер контекстінде Қазақстанның ұлттық хореографиялық дәстүрін сақтау және жаңарту үшін көркем тарихи талдаудың маңыздылығын көрсетеді.

Кілттік сөздер: қазақ биі, көркемдік-тарихи талдау, бейнелі-пластикалық құрылым, этнопластикалық, ұлттық дәстүр.

Кіріспе

Қазіргі өнертану биді орындаушылық өнер түрі ретінде ғана емес, сонымен бірге халықтың тарихи жадын, дүниетанымын және эмоционалдық құрылымын бейнелейтін мәдени қарым-қатынас нысаны ретінде қарастырады. Бұл тұрғыда қазақ биі пластикалық, музыкалық, таңбалық, ғұрыптық элементтерді біріктіретін күрделі, синтетикалық құбылыс. Оның көркемдік түрі қазақ халқының дала бейнесімен, көшпелі тұрмысымен, салт-дәстүрімен, рухани наныммен байланысты этномәдени архетиптерді көрсетеді.

Жаһандану, урбанизация және технологиялану үдерістері ұлттық өнерді қабылдаудың өзгеруіне әкеліп соғатын Қазақстанның қазіргі мәдени ландшафтында қазақ биін көркемдік-тарихи талдау мәселесі ерекше өзекті болып табылады. Бұл дәстүрлі хореографияны тек этнографиялық мұра ретінде ғана емес, сонымен қатар, қазіргі эстетикалық жүйелермен дамуға, түрлендіруге және өзара әрекеттесуге қабілетті тірі көркем тіл ретінде түсінуді қажет етеді. Бидің бейнелік-пластикалық құрылымы көркем бейнені тудыратын қимыл-қозғалыс, тұрыс, мимика, кеңістік құрылыстары, ырғақтық үлгілер жиынтығы. Бұл әсіресе қазақ биі үшін өте маңызды, өйткені қимылдың әрбір элементі белгілі бір таңбалық мәнді білдіреді: қол мен дене қимылдары көбінесе табиғат құбылыстарына (жел, құстың ұшуы, тербелген шөп) еліктейді, қоғамдық әрекеттерді (сәлемдесу, еңбек, ана) немесе киелі күйлерді (бата беру, ой жүгірту, алғыс айту) білдіреді. Бұл құрылымды талдау семиотика, композициялық талдау және герменевтика элементтерін біріктіретін күрделі өнертанулық тәсілдемелерін қолдануды талап етеді.

Көптеген қазақстандық және шетелдік зерттеушілер (Ә.Х.Марғұлан, Ш.Жиенқұлова, Б.Әбіров, Д.Үсейнова, Р.Байжанов) Орталық Азияның көшпелі халықтарының хореографиялық мәдениеті қозғалыс пен рухани мазмұнның синтезіне негізделгенін, мұнда қозғалыс жай сыртқы түрі емес, адамның дүниені тану және оның күйін таныту құралы

екенін атап көрсетті. Осы себепті өнертану жағынан талдау қазақ биін тәндік өрнек арқылы күрделі таңбалық-философиялық мағыналарды беруге қабілетті «мәдени тіл» ретінде ашуға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің мақсаты – қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымын талдаудың негізгі көркемдік-тарихи тәсілдерін зерделеу, оның бейнелік жүйесін түсіндірудің әдістемелік негіздерін анықтау және қазіргі қазақстандық сахналық бидің көркемдік тілін қалыптастырудағы этнопластиканың рөлін анықтау.

Зерттеудің міндеттеріне мыналар жатады:

- Қазақстанның хореографиялық өнеріне қолданылатын «бейнелі-пластикалық құрылым» ұғымының теориялық негіздемесі;
- ұлттық пластикумен өнертанулық талдаудың әдіснамалық қағидаларын анықтау;
- қазақ биінің дәстүрлі және сахналық түрлерін салыстырмалы талдау;
- этнопластика мен қазіргі хореографиялық түсіндірумелер арасындағы байланысты анықтау.

Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы қазақ биін ұлттық көркем ойдың феномені ретінде талдау аясында әртүрлі әдістемелік тәсілдерді — құрылымдық-семиотикалық, герменевтикалық және этномәдениетті синтездеуге талпынуында.

Сонымен, кіріспедің өнертанулық тәсілдеме арқылы талдау қимыл-қозғалыс құрылымын сипаттау құралы ғана емес, сонымен қатар, қазақ биінің рухани-эстетикалық мәнін, оның бейнелілігі мен дамуының көркемдік логикасын түсіндіру құралы ретінде қызмет ететін әрі қарайғы зерттеулердің тұжырымдамалық негізін белгілейді.

Теориялық талдау. Қазақ биін көркемдік жүйе ретінде теориялық тұрғыдан түсіну үшін құрылымдық, семиотикалық, герменевтикалық және этнопластикалық көзқарастарды қамтитын өнертанулық талдаудың іргелі қағидаларына сілтеме жасау қажет. Бұлардың әрқайсысы қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымындағы мән-мағынаның әртүрлі деңгейін, эстетикалық заңдылықтарын ашады.

Құрылымдық және композициялық тәсілдер. Құрылымдық талдау биді ұйымдасқан жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді, мұнда әрбір элемент — қозғалыс, дене күйі, ырғақ, кеңістіктік құрылым — белгілі бір көркемдік қызмет атқарады. Ю. М.Лотманның айтуынша, өнер - бұл құрылым мазмұнынан кем емес маңызды мағынаны қамтитын ақпаратты ұйымдастырудың ерекше түрі [4].

Қазақ биінде құрылым кезеңдік пен ырғақты симметрияға негізделеді, табиғи және өмірлік кезеңдерін көрсетеді: жыл мезгілдерінің ауысуы, табын қозғалысы, салт-дәстүрлер. Қозғалыстың қайталануы мен түрленуі көшпелілер дүниетанымының философиясына сәйкес келетін сабақтастық сезімін - тұрақты қозғалыс пен жаңаруын тудырады.

Семиотикалық көзқарас. Семиотика биді пластикалық элементтер белгі ретінде қызмет ететін мәтін ретінде қарастырады, ал олардың қиыстары күрделі семантикалық құрылымдарды құрайды. Қазақ биіндегі қимыл-қозғалыс жай ғана физикалық әрекет емес, мифологиялық немесе эмоционалдық код арқылы берілетін символ.

Мысалы, әйелдер биінде қолдың жоғары және жан-жағына қимылдары аспанға шақыруды, дұға етуді немесе бата беруді білдірсе, қолдың жұмсақ, айналмалы қимылдары әйелдік, құнарлылық және табиғатпен үйлесімділікті көрсетеді. Ерлердің билеріндегі ым-ишара мен дене күйінің күш-қуатты, қайсарлықты, жауынгерлік рухты — эпикалық қаһармандардың мұрасы мен ат спорты дәстүрін көрсетеді.

Зерттеуші Ш. Жиенқұлова, қазақ биінің әрбір қимылы «халықтың салт-дәстүрі мен мифтерінің ежелгі бейнелілікпен бастау алады», мұнда «қозғалыс адамның ішкі күйінің тіліне айналады» [2]. Осылайша, семиотикалық талдау қозғалыстардың атқарымдық мағыналарын ғана емес, сонымен бірге, олардың мәдени-тарихи маңыздылығын да ашады.

П.Буркенің [7] идеялары бойынша, тәндік көрініс формалары мінез-құлықтың әлеуметтік-мәдени үлгілерін көрсетеді, бұл биді тарихи-мәдени мәтін ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Герменевтикалық көзқарас. Өнертанудағы герменевтика көркем мәтінді - бұл жағдайда биді - ұжымдық және жеке тәжірибені көрсету түрі ретінде түсіндіруді мақсат етеді. Герменевтикалық талдау қазақ биін «мәдени мәтін» ретінде оқуға мүмкіндік береді, мұнда әрбір қимыл этникалық сананың көрінісі мен тән философиясына айналады.

А.Х. Марғұлан көшпелілердің пластикасы «кеңістікке, табиғатқа, рухқа деген көзқарасын көрсетеді, мұнда ым еліктеу емес, киелі әрекет» [3] деп атап өтті. Демек, би тек эстетикалық түрі ретінде ғана емес, сонымен бірге әлемді танудың тәсілі ретінде де әрекет етеді.

Герменевтикалық тәсіл қозғалыс пен музыкалық-ырғақты құрылым арасында байланыс орнатуға да мүмкіндік береді, мұнда ырғақ тек уақытша ұйым ғана емес, эмоционалдық реңкті белгілейтін рухани импульс болып табылады.

Этнопластикалық және мәдени тәсілдер. Этнопластикалық талдау ұлттық қозғалысты мәдени бірегейліктің көрінісі ретінде қарастырады. Қазақ биінде этнопластика дәйекті элементтерден көрінеді: жеңіл, серіппелі жүріс, дененің тегіс айналмалы қозғалыстары, мәнерлі бет әлпеттері, асимметриялық дене тұрысы. Бұл түрлері күнделікті, еңбек, әдет-ғұрып қимылдарынан туындайды: қымыз сауу, бесік тербету, үлкендерге сәлем беру.

Б.Әбіров пен Д.Үсейінова «Қазақтың халық биі» атты зерттеулерінде қазақ қозғалысы «дала өмірінің ырғағын, адам мен элементтердің байланысын, ұлттық мінездің тұрақтылығын» көрсетеді [1].

Заманауи хореографтар (З.Әжібекова, Р.Қаланова, А.Бекетаева) этнопластиканы шығармашылықпен пайдаланады, оны архетиптік код сақталған, бірақ заманауи сахнаның мәнерлі құралдарымен байытылған жаңа түрлеріне біріктіреді.

Қазіргі қазақстандық зерттеулерде [6] сахналық құралдарды жаңарта отырып, этнопластиканы архетиптік форманы сақтайтын динамикалық жүйе ретінде қарастыру қажеттігін атап көрсетеді.

Синтетикалық әдістеме. Қазақ биін жан-жақты көркем-тарихи түсіну осы тәсілдердің синтезін қажет етеді. Биді бір уақытта келесідей қарау керек:

- құрылымы (қозғалыс пен ырғақты ұйымдастыру);
- белгі (мәдени мағынаны тасымалдаушы);
- мәтін (түсіндірмелер мен мағыналар жүйесі);
- дәстүрдің жанды денесі (этникалық жады түрі).

Дәл осы әдіснамалық қағидаларының бірігуі қазақ биінің көркемдік-бейнелі жүйесін — бастапқы пластикалық түрінен сахналық түсіндіруіне дейін, этнографиялық ым-ишарадан хореографиялық метафораға дейін барынша толық ашуға мүмкіндік береді.

Теориялық шолудан аралық қорытындыларды ұсынуға болады:

1. Қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымы үш құрамдас бөліктің: бейне, ырғақ, дене әрекетінің тоғысқан жерінде қалыптасады.

2. Өнертанулық талдау қазақ биінің пластикасының эстетикалық қана емес, семиотикалық қызмет атқаратынын — оның мәдени мағынаны жеткізуші тіл қызметін атқаратынын көрсетеді.

3. Әдістемелік көпқабатты талдау биді тек орындаушылық өнер ретінде емес, этникалық және көркемдік кодтар жүйесі ретінде оқуға мүмкіндік береді.

Тәжірибелік бөлім. Зерттеудің тәжірибелік бөлімі теориялық бөлімде баяндалған өнертанулық тәсілдемелер тұрғысынан қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымының негізгі элементтерін анықтауға және талдауға бағытталған. Тәжірибелік зерттеу қазақ хореографиясының дамуының әртүрлі кезеңдерінде жасалған дәстүрлі би түрлерін сахналық қойылымдар мен жаңа қою арқылы жүргізілді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Тәжірибе үшін дәстүрлі этнопластикалық пен көркемдік өрнектің заманауи түрлері арасындағы байланысты көрсететін үш сипаттамалық туынды таңдалды:

- Г.Тұтқышбаева қойған «Қара жорға» халық биі (1980 ж.);
- «Бүркіт» композициясы, қоюшы Райхан Каланова (2004);

- Зәуре Әжібекованың «Сарыарқа» сахналық түсіндірмесі (2015).

Зерттеу әдістемесі мыналарды қамтиды:

1. Құрылымдық-пластикалық талдау — негізгі қозғалыс бірліктерін және олардың ырғақты және кеңістіктік байланыстарын жазу.

2. Семиотикалық талдау—қозғалыстардың, ым-ишараның, қалыптардың нышандық мазмұнын анықтау.

3. Герменевтикалық тәсіл — сахналық композицияларды мәдени мәтін ретінде түсіндіру.

4. Бейнебақылау және жазу — кәсіби және фольклорлық топтардың би түрлерін орындауын зерттеу.

Талданатын спектакльдердің сипаттамасы. «Қара жорға» - Қазақстанның ең танымал және ежелгі билерінің бірі. Оның ырғағы жылқының жүрісіне еліктейтін кеудесінің серіппелі қимылдарына негізделген. Талдау дәйекті композициялық қағидаларды анықтады: қайталанатын үштік метр, кезеңдік қозғалыстар және қолдар мен дененің айнадағы симметриясы. Семиотикалық тұрғыдан бұл би адам мен жануарлардың үйлесімділігін, кеңірек айтқанда, көшпелі тепе-теңдік философиясын бейнелейді.

«Бүркіт» (Р.Қаланова) дәстүрлі ер биінің сахналық түсіндірмесін ұсынады. Қолдар мен денелердің қозғалысы жыртқыш құстың ұшуын білдіреді - күш пен еркіндік нышаны. Бейнежазбаларды талдау хореограф динамикалық қайшылығы жасау үшін төмен және жоғары амплитудалық қозғалыстарды ауыстыратыны анықталды: жердегіден асқаққа дейін. Бұл әдіс жердегі болмыстың рухани деңгейіне өтуді көрсетеді. Герменевтикалық түсіндірме аясында «бүркіт» (алтын қыран) бейнесі қазіргі мәдениеттегі ұлттық рухтың жаңғыруының метафорасы ретінде көрінеді.

«Сарыарқа» (З.Әжібекова) этнопластиканың заманауи сахна тілі құралдарымен ұштасатынын көрсетеді. Шығарма топтық және жеке үзінділерінің ауысуына негізделген, мұнда бишілер даланың шексіз кеңістігін бейнелейтін пластикалық суреттер жасайды. Дөңгелек қозғалыстар, толқынды сызықтар, қарқынның жұмсақ ауысуы композицияда басым болып, табиғат тынысын тудырады. Хореографиялық шешім кеңістік, уақыт және адам бірлігі идеясын көрсетеді.

С.Қ. Күзембаев [8] атап өткендей, музыкалық ырғақ пен пластикалық ым-ишараның синтезі қазақ дәстүрінің негізгі қағидасы болып табылады және сахналық интерпретацияның мәнерлілігін анықтайды.

Бақылау және қозғалысты тіркеу нәтижелері. Бейнематериалдарды бақылау және талдау нәтижесінде қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымының келесі инварианттары анықталды:

1. Ритмикалық тұрақтылық және лүпілі – қозғалыстардың тең аралықпен қайталануы, үздіксіз қозғалыс әсерін тудыруы («Қара жорғаға» тән).

2. Қимылдың таңбалық бағдары — қимылдардың жоғарыға, бүйірге немесе төменге бағытталуы мағыналық жүкті көтереді: аспанға, қауымға, жерге үндеу.

3. Дене метафорасы—қозғалыс бейнені (ұшу, жел, ат, ана) бейнелеу қызметін атқарады.

4. Музыкалық-пластикалық бірлік — қимылдардың музыкалық ырғаққа сәйкестігі механикалық емес, эмоционалды түрде ассоциативті.

5. Қозғалыстың гендерлік саралауы — әйелдер қозғалысы жұмсақтық пен тегістікпен сипатталады, ал ерлердің қозғалысы ырықсыз, жігерлі және тігінен басым.

Бұл деректер кәдімгі хореографиялық белгілерді (Лабан әдісіне ұқсас) және қозғалыс бағыттары мен ауырлық орталықтарын көрсететін графикалық диаграммалар арқылы жазылды.

Аналитикалық қорытындылар. Талдау қазіргі сахналық түрлерінің өзінде дәстүрлі қозғалыстың архетиптік құрылымы сақталғанын көрсетті. Этнопластикалық элементтер жай ғана келтірілмейді, көркем бейненің мақсатына сай түрленеді. Мысалы, «Сарыарқа» қойылымында ғұрыптық билерге тән дөңгелек қимылдар жалпыадамзаттық үндестіктің белгісі ретінде қайта елестесе, «Бүркітте» рухани өрлеудің көрінісі ретінде түсіндіріледі.

Бұл нәтижелер қазақ биінің әр қимылы мәдени кодты қамтитын таңбалық және бейнелі жүйе ретінде қызмет ететінін растайды. Көркемдік талдау осы хореографиялық тілді жаңадан мұқамдау, бейне құрудың ішкі заңдылықтарын анықтауға, оларды қазақ дәстүрінің идеялық негіздерімен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, зерттеудің тәжірибелік бөлімі хореографиялық түрін талдауға өнертанулық әдістердің — құрылымдық, семиотикалық және герменевтикалық әдістердің қолданылуын көрсетті. Олар хореографиялық қозғалыстың астарындағы көркемдік идеяны, қозғалыстың нышаны мен түрінің ішкі мәнін анықтауға мүмкіндік беріп, Қазақстанның ұлттық хореографиялық мәдениетін сақтау мен түсіндірудің жаңа мүмкіндіктерін ашады.

Нәтижелер мен талқылау. Зерттеу нәтижелері қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымы біртұтас көркемдік жүйені білдіретінін, ондағы әрбір қимыл бірлігі таңбалық, эстетикалық және семиотикалық қызметтер атқаратынын растады. Пластикалық, ырғақтық және бет-әлпет элементтерінің үйлесуі тек эмоционалдық күйлерді ғана емес, сонымен қатар, ұлттық мәдениеттің идеялық мазмұнын беруге қабілетті бірегей «би тілін» құрайды.

Бейнелік-пластикалық жүйе этникалық дүниетанымның үлгісі ретінде. «Қара жорға», «Бүркіт», «Сарыарқа» атты үш басты спектакльді талдау олардың композициялық ұстанымдары қазақ дүниетанымына тән циклдік, табиғи үйлесім идеясына негізделгенін көрсетті.

– «Қара жорғада» өмірдің екпінін, дала тынысын, тұрақтылық пен тепе-теңдікті бейнелейтін қайталанатын қозғалыс ырғағы басым. «Бүркітте» дене қимылы рухани өрлеу, ерлік, еркіндік идеясын білдіреді.

– «Сарыарқада» хореографиялық шешім адам мен ғарыш бірлігі философиясын көрсетеді, мұнда ұжымдық қозғалыс мәңгілік өмір шеңберінің метафорасына айналады. З.Әжібекованың қойылымында [9] дәстүрлі элементтер этнопластикалық бейнелеудің ішкі логикасын сақтай отырып, жаңа мағынаға ие болады.

Сонымен, қазақ биіндегі көркем бейне ырғақ, ым, таңбаның өзара әрекеттесу арқылы жасалып, бидің этникалық өзін-өзі таныту құралы ретіндегі ұғымын растайды.

Этнопластиканың сахналық өнердегі рөлі. Сахналық қойылымдарды бақылау және талдау нәтижелері этнопластика қазіргі театрландырылған бейімделулерде де өзінің құрылымдық негізін сақтайтынын көрсетті. Зерттеу барысында дәстүрлі қозғалыстардың семантикалық мәнін жоғалтпайтындығы анықталды; керісінше, театрлық метафора аясында жаңа мағынаға ие болады.

Ендеше, «Қара жорғадағы» аттың теңселеуіне еліктейтін қимыл-қозғалыстар немесе қол жайылған қимылдар қазіргі сахнада ішкі еркіндіктің, қайсарлықтың, ұлттық намыстың белгісі ретінде қабылданады. Әйелдер қойылымдарында қол мен дененің жұмсақ, толқынды қимылдары («Қыздар би» және «Арулар» билеріне тән) аналық архетиппен және табиғи үйлесіммен байланысты сақтайды.

Дене қозғалысы этникалық жадының тасымалдаушысына айналады, жаңғыру жағдайында да биге мәдени код ретінде өзінің қызметін сақтауға мүмкіндік береді.

Дәстүр мен инновацияның эстетикалық түрленімі және синтезі. Талдау қазіргі заманғы қазақ хореографиясында этнопластикалық элементтерді заманауи бейнелеу құралдарымен: пантомима, балет техникасы, контемпорари және фольк-модернмен үйлестіру — синтез әдісін белсенді түрде қолданатыны анықталды. Мысалы, З.Әжібекованың «Сарыарқа» қойылымында дәстүрлі қозғалыстар философиялық санаттар — кеңістік, тыныс, есте сақтауды бейнелейтін хореографиялық метафораға ауысады. Бұл синтез ұлттық бидің ішкі логикасын бұзбай, оның экспрессивтік мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Р.Байжанов атап өткендей, «дәстүр жойылмайды, керісінше өзінің архетиптік мәнін сақтай отырып, жаңа көркемдік формаға айналады» [5].

Көркемдік сыни талдаудың әдіснамалық маңызы. Өнертанулық талдау құрылымдық-семиотикалық, герменевтикалық және этнопластикалық әдістерді қамтитын кешенді тәсілдің тиімділігін көрсетті. Бұл қиыстары қазақ биін тұрақты дәстүр ретінде емес, өзін-өзі жаңартуға қабілетті динамикалық мәдени құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Герменевтикалық талдау қазақ биіндегі көркем бейнелердің «нақты жағынан таңбаға қарай» қағидаты бойынша қалыптасатынын анықтады: күнделікті қимыл-қозғалыс пластикалық белгіге, одан кейін метафораға ауысады. Бұл ауысу көрермендердің мәдени деңгейіне қарамастан би қабылдауының әмбебаптығын қамтамасыз етеді.

Мәдени-семиотикалық нәтижелер. Зерттеу мынаны анықтады:

- Қазақ биінің өзіндік семиотикалық жүйесі бар, ондағы қозғалыс мәдени мағынаны білдіретін белгі.

- Бейнелік-пластикалық құрылым мағынаның үш деңгейін қамтиды: ритуалдық (бастапқы), этнопоэтикалық (дәстүрлі), театрлық (қазіргі).

Қазіргі қойылымдар бейнешілік эволюциясын көрсетеді, дәстүрлі ым-ишара сахна тілі мен көрнекі метафораның бір бөлігіне айналады.

Демек, қазақ биінің көркемдік түрі архаикалық емес, керісінше жаңа эстетикалық мәнмәтінінде түсіндіруге және өзектілендіруге қабілетті таңбалардың дамып келе жатқан жүйесін білдіреді.

Зерттеудің жалпы қорытындылары:

1. Қазақ биінде ұлттық дүниетаным мен этномәдени архетиптерді көрсететін тұрақты бейнелік-пластикалық құрылым сақталған.

2. Қазақ биіндегі қимыл-қозғалыс – дене мәнді жеткізуші болатын ойлау түрі екенін өнертанулық талдау дәлелдеді.

3. Дәстүрлі пластиканың сахналық түсіндірмелері этникалық бейнешілік мен заманауи көркемдік техниканың органикалық үйлесімін көрсетеді.

4. Көркем тарихи көзқарас эстетика халықтың өмір философиясымен, болмысымен тығыз байланысты қазақ биін бірегей мәдени үлгі ретінде ашуға мүмкіндік беретінін теориялық және эксперименттік деректер растайды.

Қорытынды. Қазақ биінің бейнелік-пластикалық құрылымын зерттеудің өнертанулық тәсілдемелерін талдауға бағытталған зерттеу ұлттық хореографиялық түрінің табиғаты мен қызметін нақтылайтын бірқатар теориялық және тәжірибелік ұсыныстарды негіздеуге мүмкіндік берді. Алынған нәтижелер қазақ биінің қимыл-қозғалыс, ырғақ, бейне бір мәдени кодқа біріктірілген көркемдік-таңбалық жүйе ретіндегі күрделі сипатын көрсетеді.

Қазақ биінің көркемдік жүйе ретіндегі табиғаты туралы. Қазақ биі – физикалық, музыкалық, рухани қағидаларының бірлігіне негізделген көркем түрлерінің көпқабатты жүйесі. Оның құрылымы ырғақ, симметрия және пластикалық тепе-теңдік заңдарына бағынады, бұл дала өркениетінің идеялық үлгісіне — адам мен табиғаттың үйлесімділігіне сәйкес келеді. Бидің бейнелі және пластикалық негізі ұлттық архетип пен этникалық жадының тасымалдаушысы қызметін атқарады.

Өнертанулық сыни талдаудың маңызы туралы. Көркем сыни талдау құрылымдық-семиотикалық, герменевтикалық, этнопластикалық әдістерді қамтитын кешенді әдістемелік тәсілдің жоғары тиімділігін көрсетті.

- Құрылымдық талдау хореографиялық композицияны құрастыру заңдылықтарын анықтады, мұнда әрбір қимыл ырғақ пен түрі логикасына бағынады.

- Семиотикалық талдау қазақ халқының бейбітшілік, еңбек, батылдық, сұлулық туралы түсініктерін кодтайтын қозғалыстардың, ым-ишараның, дене тұрысының таңбалық сипатын ашты.

- Герменевтикалық көзқарас биді дене қозғалысы рухани және философиялық мағыналарды білдіретін «мәдени мәтін» ретінде түсіндіруге мүмкіндік берді.

Бұл әдістер біріктіріліп, биді орындау өнерінің нысаны ретінде ғана емес, мәдени ойлау құбылысы ретінде де қарастыруға мүмкіндік берді.

Дәстүр мен қазіргі заманның байланысы туралы. Тәжірибелік материалдарды талдау дәстүрлі этнопластикалық өнердің қазіргі сахналық қойылымдарда да тұрақты таңбалар жүйесін сақтайтынын көрсетті. Р.Қаланова («Бүркіт»), З.Әжібекова («Сарыарқа»), Г.Тұтқышбаева («Қара жорға») шығармаларында көне салт-дәстүрлердің пластикалық элементтері этникалық негізін жоймай, жаңа көркемдік мәнге ие болады. Дәстүрдің

сахналық түсіндірмесі пластикалық метафора техникасы арқылы жүзеге асады, мұнда қозғалыс көркем бейнеге, ал ырғақ эмоционалды-философиялық екпінге айналады.

Сонымен, қазіргі қазақ биі өткен мен бүгін біртұтас көркемдік кеңістікте өзара әрекеттесетін дәстүрдің жанды түрін білдіреді.

Бидің мәдени-семиотикалық қызметі туралы. Қазақ биінің эстетикалық ғана емес, семиотикалық қызметті де атқаратыны анықталды: ол этномәдениет тілі қызметін атқарады, сол арқылы құндылықтар, мінез-құлық үлгілері, рухани мағыналар беріледі. Бидің пластикалық сөздік қоры ұрпақтар арасында мәдени ақпаратты беруге қабілетті бірегей «дене мәтінін» құрайды.

Сонымен, қазақ биін мәдени жадының феномені ретінде қарастыруға болады, мұнда қозғалыс этникалық тәжірибені сақтау мен жаңартудың бір түрі болып табылады.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы туралы. Зерттеу нәтижелерін қолдануға болады:

- ғылыми зерттеулерде — ұлттық хореографияны талдау әдістемесін әзірлеу;
- оқу тәжірибесінде — «Хореографиялық өнердің тарихы мен теориясы», «Этнопластикалық өнер», «Би өнерінің көркемдік сыни талдауы» пәндерін оқытуда;
- сахналық және қойылымдық жұмыста — заманауи би композицияларын жасауда этнопластикалық элементтерді саналы түрде пайдаланғаны үшін;
- мәдени саясатта — Қазақстанның материалдық емес мұрасын сақтау және танымал ету үшін. Ұлттық көркем мәдениеттің мәнерлі түрлерінің бірі – қазақ биі өнер мен халықтың рухани негіздерінің ажырамас байланысын көрсетеді. Оның бейнелік-пластикалық құрылымы жай ғана қозғалыстар жиынтығы емес, үйлесімділік, еркіндік және ішкі күш идеясын бейнелейтін әлемнің үлгісі.

Қимыл-қозғалыс, тұрыс, ырғақ дала кеңістігінің дене философиясын, эмоциялық екпінің, поэтикасын ашатыны көркемдік талдауда анықталды. Сөйтіп, қазақ биі өткен мен бүгінді, дара мен ұжымды, киелі мен көркемді байланыстыратын эстетикалық-философиялық құбылыс ретінде шығады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Saitova, G., Jumasseitova, G., Kulbekova, A., Moldakhmetova, A., Izim, T. Қазақ халқының шығармашылығы “Қара жорға” биі контекстінде: мәдени мұраны сақтау және дамыту перспективалары // Creativity Studies, 16(2), 2023.726–739 б.
- 2 Kussanova, A., Tleubayeva, B., Nikolayeva, L., Shankibayeva, A. Қазақ биінің режиссерлік интерпретациясы: шығармашылық даму бағыттары // Creativity Studies, 14(2), 2021.535–548 б.
- 3 Tleubayev, S.S., Dildebaeva, G.R., Isengaliyeva, A.G. Қазақ биінің этногенезі. Астана: ЕҰУ баспасы, 2018. 98 б.
- 4 Moldakhmetova, A.T., Zhumaseitova, G.T., Kim, L.V., Saitova, G.Y., Kenzikeev, R.V. Бақсы биінің қозғалыстары: қазақ би өнерінің даму парадигмасы ретінде // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities, 10(3), 2018.38–57 б.
- 5 Shamshiev, A., Chkhartishvili, L. Қазақ және грузин билеріндегі гендерлік ерекшеліктер: ұлттық бірегейліктің көрінісі // Central Asian Journal of Art Studies (CAJAS), 10(3), 2025. 232–246б.
- 6 Kulbekova, A.K. Қазақ хореографиялық өнері жоғары білім контекстінде // Arts Academy (Kazakh National Academy of Choreography), 11(3), 2024.5–17 б.
- 7 Bakirova, S.A., Kussanova, A. Қазіргі Қазақстан хореографиясындағы шағын формалар мен сахналық шешімдер: ұлттық мазмұн және көрнекілік эстетикасы // CAJAS, 7(2), 2022.76–92б.
- 8 Nussipzhanova, B., Mukhambetzhannov, Sh. Түркі халықтарының ұлттық билерінің ерекшеліктері // CAJAS, 9(1), 2024.122–134 б.
- 9 Kuketov, B., Shankibaeva, A. Дәстүрлі биді онтологиялық талдау (қазақ биі мысалында) // CAJAS, 9(4), 2024.241–255 б.

М. Е. Оспанбаева, А.З.Абусева*, Ю. В. Бегешева

Магистрант, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
магистр, старший преподаватель, ЮКУ имени М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*Автор корреспонденции: 04022002@mail.ru

ИСКУССТВОВЕДЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К АНАЛИЗУ ОБРАЗНО-ПЛАСТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ КАЗАХСКОГО ТАНЦА

Аннотация

Автор свое исследование посвятил искусствоведческим подходам анализа образно-пластической структуры казахского танца как уникального феномена национальной хореографической культуры. Цель исследования — раскрыть методологические основы и аналитические инструменты, которые позволят выявить художественно-образное содержание и выразительные средства традиционного и сценического казахского танца. В ходе исследования применялись сравнительно-аналитический, структурно-семиотический и герменевтический методы, которые обеспечили комплексное рассмотрение пластической формы как системы знаков и символов. Автором проанализированы взаимосвязь движения, ритма, композиции и мимики как элементов образной системы танца, отражающих мировоззрение и духовные ценности казахского народа. Особое внимание было уделено вопросу соотношения этнопластики и сценической стилизации, а также влиянию культурных трансформаций на современное понимание художественного образа. Результаты исследования показали, что казахский танец представляет собой многослойное искусство, в котором эстетическая форма соединена с архетипическими смыслами и этнической памятью. Выводы научной статьи подчеркивают значимость искусствоведческого анализа для сохранения и актуализации национальной хореографической традиции Казахстана в контексте глобальных культурных процессов.

Ключевые слова: казахский танец, искусствоведческий анализ, образно-пластическая структура, этнопластика, национальная традиция.

M. E. Ospanbaeva, A. Z. Abusseva*, Y. V. Begisheva

Master's Student, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Master, Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
Master, Senior Lecturer, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

*Correspondence author: 04022002@mail.ru

ART CRITICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF THE IMAGINATIVE AND PLASTIC STRUCTURE OF KAZAKH DANCE

Abstract

The author devoted her research to art historical approaches to the analysis of the figurative and plastic structure of Kazakh dance as a unique phenomenon of national choreographic culture. The aim of the study is to uncover the methodological foundations and analytical tools that will enable the identification of the artistic and figurative content and expressive means of traditional and stage Kazakh dance. The study utilized comparative-analytical, structural-semiotic, and hermeneutic methods, which provided a comprehensive examination of plastic form as a system of signs and symbols. The author analyzed the interrelationships of movement, rhythm, composition, and facial expressions as elements of the figurative system of dance, reflecting the worldview and spiritual values of the Kazakh people. Particular attention was paid to the relationship between ethnoplacticity and stage stylization, as well as the influence of cultural transformations on the contemporary understanding of artistic image. The study's results demonstrated that Kazakh dance is a multilayered art form in which aesthetic form is combined with archetypal meanings and ethnic memory. The conclusions of the research article emphasize the importance of art historical analysis for preserving and updating Kazakhstan's national choreographic tradition in the context of global cultural processes.

Key words: Kazakh dance, art historical analysis, figurative and plastic structure, ethnoplacticity, national tradition.

Қатынасхаттар үшін жауапты автор туралы ақпарат –
А.З.Абусева 87471200379
e-mail: 04022002@mail.ru

Информация об авторе, ответственном за сообщения:
А.З.Абусева 87471200379
e-mail: 04022002@mail.ru

Information about the author responsible for the messages:
Alfiya Zakievna Abusseva 87471200379
e-mail: 04022002@mail.ru